ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 2(22) сәуір-маусым 2020
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Европа университеті (Ресей)

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызғыз мемлекеттік университетінің ректоры. (Кырғызстан)

Аяған Бүркітбай Ғелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихыинституты директорының орынбасары. (Казахстан)

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)

Әбусеитова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БжҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Казахстан)

Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағыЕуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)

Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)

Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы
Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәліккызы
Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы
Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым
Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:
Абашин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт- Петербурге (Россия)
Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)
Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)
Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)
Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государстваКН МОН РК (Казахстан)
Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)
Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)
Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)
Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)
Кожамжарова Дария Пернешовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)
Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)
Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)
Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)
Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)
Матыжанов Кенжехан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)
Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана»
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)
Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогическийуниверситет (Литва)
Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)
Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)
Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)
Таймагамбетов Жакен Кожахметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК,Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна
Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна
Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы
Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна
Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:
Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassievna – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy ofSciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member ofGerman Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NationalAcademy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:
Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:
Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:
Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary
Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:
Khumarzakh Altynbek

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕ ЗЕРТТЕЛУІ (1992-2019 жж.)

Мұхатова О.

Т.ғ.д., профессор. Ш. Уәлиханов ат. Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. Алматы қ., Қазақстан.

Аңдатпа. *Кіріспе.* Мақалада Ұлы Дала еліндегі азаттық қозғалыстардың посткеңестік кезеңде зерттелуі талданады. Тарихшылардың жаңа көзқарастары көрсетіледі. Ғалым-тарихшы М.Қ. Қозыбаев көрсеткен азаттық күресінде зерттелуге және қайта зерделенуге тиіс мәселелер анықталады. Ғалымның «Жауды шаптым ту байлап» атты еңбегіндегі тың тұжырымдарға баға беріледі. Азаттық үшін күрес тарихын зерттеудің теориялық-методологиялық мәселелерін зерделеген С.Ф. Мәжитовтің еңбектері туралы айтылады. Ж. Қасымбаевтың Кенесары Қасымұлы бастаған қозғалыс туралы еңбектерінің мазмұны ашылады. Тарихшы Е. Уәлиханов зерттеулерінің маңызы айқындалады. Қазақ даласындағы ұлттық бірегейлікті сақтауға және нығайтуға арналған күрестің өткенін арнайы зерттеген М. Қойгелдиевтің, Ж. Артықбаевтың, О. Қоңыратбаевтың, Х. Әбжановтың, С. Смағұлованың және т.б. тарихшылардың проблеманы зерттеуге қосқан үлестері анықталады. 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысты зерттеуге арналған диссертациялар, конференциялар жөнінде айтылады. Шетелдік зерттеушілердің қазақ халқының азаттық күресі туралы көзқарастары көрсетіледі.
Түйін сөздер: үлес., тұжырым, жаңа көзқарас, ұлттық бағыт, тарихнама, талдау, тарих, азаттық күрес, посткеңестік кезең

ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1992-2019 гг.)

Мухатова О.

доктор исторических наук, профессор. Главный научный сотрудник института истории и этнологии им. Ч. Валиханова. г. Алматы, Казахстан.

Аннотация. *Введение.* В статье анализируется изучение национально-освободительных движений в стране Великой Степи в постсоветский период. Показывается новые взгляды историков. Определяются проблемы требующие нового осмысления и изучения в свете современных научных подходов показанные ученым-историком М.К. Козыбаевым. Дается оценка новым концептуальным выводам полученные отражение в исследовании ученого «Жауды шаптым ту байлап». Излагается новизна трудов С.Ф. Мажитова, который исследовал теоретические и методологические проблемы борьбы казахского народа за независимость раскрыватся содержание трудов Ж. Касымбаева о движении под предводительством Кенесары Касымова. Определяется научное значение исследований Е. Валиханова. Рассматривается вклад ученых М. Койгелдиева, Ж. Артыкбаева, О. Коныратбаева, Х. Абжанова, С. Смағұловой и др., специально исследовавших борьбу казахского народа за сохранение и укрепление национальной идентичности. Излагается о диссертациях, конференциях посвященных истории освободительного движения 1916 года. Показываются взгляды зарубежных исследователей на освободительную борьбу казахского народа.

Ключевые слова: историография, анализ, история, освободительная борьба, постсоветский период, национальный подход, новый взгляд, концептуальный вывод, вклад.

STUDY OF THE HISTORY OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS IN THE KAZAKH STEP IN THE POST-SOVIET PERIOD (1992-2019)

Mukhatova O.

Doctor of Historical Sciences, Professor Chief Researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Almaty,Kazakhstan.

Abstract. *Introduction.* The article analyzes the study of national liberation movements in the country of the Great Steppe in the post-Soviet period. The new views of historians are shown. Problems are identified that require new understanding and study in the light of modern scientific approaches shown by the historian M.K. Kozybaev. An assessment is given of the new conceptual conclusions received as reflected in the study of the scientist «Jaudy shaptimy tu-lap». The novelty of the works of S.F. Mazhitova, who investigated the theoretical and methodological problems of the struggle of the Kazakh people for independence, reveals the contents of the works of J. Kasymbaev on the movement led by Kenesary Kasymov. The scientific significance of the research of E. Valikhanov is determined. The contributions of scientists M. Koigeldiev, Zh. Artykbaev, O. Konyratbaev, H. Abzhanov, S. Smagulova and others specially exploring the struggle of the Kazakh people for the preservation and strengthening of national identity are considered. Describes dissertations, conferences devoted to the history of the liberation movement of 1916. The views of foreign researchers on the liberation struggle of the Kazakh people are shown.
Keywords: historiography, analysis, history, liberation struggle, post-Soviet period, national approach, new view, conceptual conclusion, contribution.

Кіріспе

Кеңес Одағының ыдырап, социалистік жүйенің жойылуына байланысты қазақстандық ғылымында тарихты жазуда, зерттеуде өзекті мәселелерге жаңа көзқарастар тұрғысынан қарап, дербес, тың ой-пікірлер мен тұжырымдар түйіндеу міндеті тұрды. Алайда жаңа бағытта төл тарихымызды жазуға тарихшылардың теориялық және методологиялық дайындықтарының жеткіліксіздігі кедергі келтірді. Соның нәтижесінде жаңа тәуелсіз методологияны қалыптастыру ұзақ уақытқа созылды. Ұлы Дала еліндегі ұлт-азаттық қозғалыстар тарихын жаңа ұстанымдар тұрғысынан зерттеудің қажеттілігі туса да, ол бірден қолға алына қоймады. Осыған дейін ғылымда орын алып келген тұжырымдар өзгеріп, оларға балама, тың көзқарастар шыға қоймады. Себебі ұзақ жылдар бойы тарихшылар ешбір баламасыз саналған маркстік-лениндік методологияға, таптық, партиялық бағыттарға төселіп қалған еді. Сондықтан да «дәстүрлі» методологияны бұзып-жарып, балама ұстанымдарды ұсыну мүмкін болмады. Дегенмен тарихшыларға ой салып, ғылыми арнаның ағысын объективті жолға бұруға ұмтылған бірлі-жарым ғалымдар табылды.

Әдістер

Ғылымда көршілес елдер арасындағы ынтымақтастық пен саяси қақтығыстар туралы теориялар бар. Осыған орай халықтар арасындағы байланыстар қақтығыстар мен ынтымақтастық тұжырымдамалары негізінде қарастырылады. Көршілес елдер арасындағы ынтымақтастық туралы XIX ғасырда Эмиль Дюркгейм арнайы тұжырымдама ұсынған. Ынтымақтастықты

механикалық және органикалық деп екіге бөле отырып, оны ең жоғарғы моральдық принцип, әмбебап құндылық ретінде зерттеген. Ынтымақтастыққа қарама-қайшы қақтығыстар немесе жанжалдар туралы теорияны Ральф Дарендорф қалыптастырды. Ол қақтығыстың өзі үстемдік етуден туындайтындығын дәлелдеген. Мұндай тұжырымдамалар қазақ-орыс қарым-қатынастарын зерделеуге қазақ жүздерінің және патшалық Ресейдің ұстанымдары мен пиғылыдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар дүниежүзілік тарихнамадағы өркениеттілік және ұлттық бағыттар басшылыққа алынды.

Тарихнамалық деректер мен фактілерді талдау «тарих және қазіргі заман» парадигмасы бойынша жүргізілді. Сондай-ақ тарихнама ғылымының заңдылықтарына арқа сүйелді. Ғылымдағы тарихилық, объективтілік және әлеуметтік қағидалармен қатар тарихи-салыстырмалы, нақты және логикалық талдау, ретроспективті, өзектілік, перспективтілік әдістері пайдаланылды.

Ұлт-азаттық қозғалыстарға жаңа көзқарастың қалыптасуы. Отандық тарих ғылымында тыңнан жол салғандардың бірі академик М. Қозыбаев еді. 1991жылдан бастап М.Қ. Қозыбаевтың Қазақстан тарихының, тарихнаманың және деректанудың методологиялық мәселелерін көтерген зерттеулері жарық көре бастады. Ғалымның «Ақтаңдақтар ақиқаты»(Қозыбаев, 1992), «История и современность» (Козыбаев, 1993) «Жауды шаптым ту байлап» (Қозыбаев, 1994), екі томдық «Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски» (Козыбаев, 1993) еңбектері – Отан тарихын жаңа қырынан жазу мен зерттеуге бағытталған тың идеяларға толы зерттеулер еді. Ғалым азаттық күресінде зерттелуге және қайта зерделенуге тиіс мәселелерді көрсетіп берді. М. Қозыбаев «Жауды шаптым ту байлап» еңбегінде қазақ халқының бірегейлігі мен біртұтастығы үшін күрес тарихын жаңа тарихи таным тұрғысынан қарастырып, тарихшылардың келесі буынына үлгі бола білді. Ғалымның Ұлы Дала еліндегі азаттық күреске берген бағасы осыған дейінгі бірде-бір зерттеуде орын алмады. Жаңа тұжырымдар ғылым үшін маңызды болды. Олар мынадай: «Кене хан хандық биліктің кеселге ұшырамаған, дала демократиясына негізделген сипаты үшін күресті. Бұл бір. Екіншіден, хан Кене де Сырым батырға ұқсап патша мен халық арасында жүріп мал тапқан сатқын сұлтандарға, билерге, батырларға қарсы соғысты. Сөйтіп, Кене хан бастаған күрес те бүкіл халықтық сипат алды. Үшіншіден, Сырым бастаған, Кене хан бастаған күресті қолдаушы, оның негізгі қозғаушы күші қара шаруа еді» (Қозыбаев, 1994:105). Тарихшы-ғалымның соңғы екі тұжырымы кеңестік кезеңдегі осы мәселені терең зерттеген М. Вяткин, Е. Бекмаханов, Е. Дилмұхамедов пікірлерімен үндес. Дегенмен Сырым және Кенесары қозғалыстарының үндестігіне назар аударған ол екеуінің ерекшеліктерін «Сырым батыр бастаған қозғалыстың реформаторлық қасиеті жоғары. Ал Кене хан бастаған ұлт-азаттық қозғалыстың отаршылдыққа қарсы көптеген өзгешелігі – елдің егемендігін, мемлекеттілігін негізгі күрес мотиві етіп, күн тәртібіне қойғандығында» (Қозыбаев, 1994: 105), - деп көрсетті. Осыған орай тарихшы-зерттеушілерге ой сала: «тарихшы қауым әр көтерілістің өзіндік жеке сипатын және жалғастықты, сабақтастықты, түбегейлі, жалпылама бірегейлік білдіретін қасиеттерін зерттеуі абзал» (Қозыбаев, 1994:105), - деп жазды. Ғылымда Ұлы Дала еліндегі ұлт-азаттық қозғалыстардың орын алу себептері анықталған-ды. Дегенмен М.Қ. Қозыбаев оларды нақтылай түсті. Автордың пайымдауынша ол себептер патшалық отарлаумен тығыз байланысты, өйткені «дәл тарихтың осы кезеңінде көшпелі ел өркениетінің тамырына балта шабылды. Ғасырлар бойы қалыптасқан көшпелі өркениет өзінің өрісінен айрылды, қанаты қайрылды. ... отаршылдық осымен қатар ұлттың біртұтастығының ғасырлар бойы қалыптасқан ата заңын (әдеп-заңы), ғұрыптарды, мемлекеттік басқару жүйесін бұзды. Ресейлік әкімшілік-саяси жүйе қазақ елінің дәстүрлік әлеуметтік байланысын үзді, көшпенді елдің әлеуметтік тұтас организмі дағдарысқа ұшырады» (Қозыбаев, 1994:108). «Ұлттық сана сезім өз дәрменсіздігін сезген, ұлттардың жойылып кету

қаупі туғанда, ел тағдыры, жер тағдыры ойландырғанда, қазақ қоғамының болашағын түп қазық еткен халықтық қозғалысты хан Кене бүкіл бір өркениетті қорғаушы санатында» (Қозыбаев, 1994:108). қозғалысты бастады. Қазақ мемлекеттілігі туралы мәселені хан Кене нақты қойды. Ол Ресейден біржолата азат бола алмайтынын түсінді, сондықтан да қазақ елін Абылай хан тұсындағыдай империяның көлеңкесінде өз еркімен ішкі бостандығын, халықтың болмысын, хандық құрылысты сақтаған ел қылуды армандады (Қозыбаев, 1994:108-109). М. Қозыбаев хан Кене қозғалысының бірнеше ерекшеліктерін айқындады. Олардың бірі – «оның көсемінің заңды ел билеушісі болып танылуында» (Қозыбаев, 1994: 109). Ал келесі бір ерекшелігі – «ол қозғалыс туралы Европа жұртшылығының хабардар болуы, прогресшіл зиялы қауымның қазақ сахарасындағысол бір қиямет оқиғаларға рухани қатысуы, көңілін, ниетін бұруы» (Қозыбаев, 1994:109).

М.Қ. Қозыбаев Исатай мен Махамбет бастаған көтеріліс турасында өз ойын білдірді. Көтеріліс қазақ халқының азаттық күресінің жалғасы іспеттес болды. Алайда оның өзіндік себептері де бар-ды. Ол себептер бірден-бір Жәңгір ханның билігімен, ол жүргізген реформалармен тығыз байланысты. Ал Ж. Қасымбаев өзінің монографиясында (Касымбаев, 2001) Жәңгір ханды жаңашыл, реформатор, білімді, Еуропаға еліктеген билеуші ретінде сипаттады. Осы орайда М. Қозыбаев екеуінің көзқарастары тоғыса қоймады. Манаш Қабашұлының пікірінше «Жәңгір ханның жүргізген саясатының кейбір прогресстік маңызын атай отырып, реформаторлық істері хан үкіметін нығайтқандығын, оған европалық монархиялық сипат бергендігін, отаршылдықты күшейтуге «Хан билігінің тұсында таптық қысымға түскен, басым көпшілігі люпендік жағдайға түскен, азып-тозған халық» көтеріліске шықты. «Жәңгір хан европалық өнер мен білімді қандай шапшаңдықпен енгізсе, отаршылдықты – жаңа шыңға көтерер саяси реформаларды да өте асығыстықпен, күшпен, зорлықпен жүргізді» (Қозыбаев,1994:119). Сондықтан мұның бәрі «елде революциялық дағдарыстың онан әрі өрлеуіне, халық бұқарасының патша өкіметін қыспаққа алуын күшейтуге әкеліп соқты (Қозыбаев, 1994:119).

Ғалым 1916 жылы бүкіл Орталық Азия және Қазақстанды қамтыған көтеріліс туралы да жаңа көзқарас танытты. М. Қозыбаев: «1916 жылғы ұлттық қозғалысты ұзақ жылдар бойы зерттеушілер көтеріліс деп бағалап келді. Көтерілген халық қозғалысқа бірте-бірте дем берді, таудан аққан селдей ол бір-біріне жалғасып, жайыла берді, тайфундай сытырлатып, күтірлетіп, теңселтті. Басқаша айтқанда, ол бір жерде болған көтеріліс емес, сериялы көтерілістер, көтеріліс шеңберінен шығып, төңкеріс дәрежесіне көтерілді» (Қозыбаев, 1994:130). «Бұл жай бұрқ етіп көтеріліп, жалп етіп сөнген бір қасқағымдай көтеріліс емес. Ғасырлар шері қатпарланып, халықты қайыстырып, туған елді тастап, шекара асып, ауып кетуге дейін шешім алған халықтың шешуші қадамы – төңкеріс» (Қозыбаев, 1994:131), - деп жазды.

ХХ ғасырдың соңында СФ. Мәжитовтың ұлт-азаттық қозғалыстардың теориялық-методологиялық мәселелерін және тарихнамасын қарастырған еңбектері жарық көре бастады (Мажитов, 2002). Оның пікірінше соңғы уақыттарға дейін қазақстандық тарихнамада зерттеушілер ұлт-азаттық күрес тарихының мерзімдік шегін ХУІІІ ғасырдан бастап, ХІХ ғасырдың 70-жылдарымен аяқтайды. 1916 жылғы азаттық қозғалыс қамтылмайды. Автор азаттық қозғалыстар кезеңдемесіне 1916 жылғы қозғалысты және 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісін қоса отырып, оларды төрт: І саты - 1731-1847 жж.; ІІ саты – 1847 ж. – ХІХ ғ. соңы; ІІІ саты – ХХ ғ. басы-1940 жж.; ІУ саты – ХХ ғ. 1950-1990 жж. сатыға бөледі (Мажитов, 2007), яғни қазақ жүздерінің Ресей бодандығын қабылдауынан бастап, Қазақ елінің тәуелсіздік алу уақытымен аяқтайды. Отандық тарих ғылымында тұңғыш рет ұлт-азаттық күрестің теориялық мәселелерін анықтады. Қазақ халқының азаттық күресінің тарихнамасына тоқтала келе Кенесары Қасымұлы бастаған қозғалыстың зерттелуін жаңа қырынан талдайды.

Ж. Қасымбаев және азаттық қозғалыстарды зерделеу. Ұлт-азаттық қозғалыстарды, соның ішінде Саржан, Кенесары, Исатай-Махамбет көтерілістерінің тарихын белгілі ғалым, тарихшы Жанұзақ Қасымбаев зерттеді. Ғалым осы мәселеге бірнеше монографияларын және мақалаларын арнады. Кенесары Қасымұлы бастаған қозғалыс туралы зерттеулері тың архив құжаттарын ғылыми айналымға енгізуімен ғана емес, жаңа тарихнамалық фактілерімен ерекшеленді. «Последний поход хана Кенесары и его гибель» (Касымбаев, 2002) еңбегінде жасалған тарихнамалық шолу аталған қозғалыс тарихының зерттелу деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Кенесары Қасымұлы бастаған қозғалысты XIX ғасырда зерттегендердің еңбектеріне тоқталып, олардың тұжырымдарын сынға алды. Мәселен, Л. Мейердің хан Кененің дархан даланың оңтүстігіне өтуін «дала қарақшысының мансапқорлық әрекеттерімен» байланыстырғанын, Кіші жүз көшпелілерінің қозғалысқа қатысуын біржақты қарастыруын, автордың еңбегіндегі мәліметтердің өзге де замандастарының шығармаларында қайталанатындығын баса көрсетті. Л. Мейердің Кенесарының Қазақстанның оңтүстігі мен солтүстік Қырғыз еліндегі әрекеттеріне жасаған сипаттамасымен А.И. Добросмысловтың, Н.И. Красовскийдің, И.Ф. Бабковтың, Ш.Ш. Уәлихановтың Я. Полферовтың және т.б. берген бағаларының үндес екендігі туралы жазды. «А.И. Добросмыслов, Н.И. Красовский, Ш.Ш. Уәлиханов Кенесарыны «бүлікшіл», «ойрандаушы», «ойрандаушылардың қайсары» деп атағандарына назар аударды. Ж.Қасымбаев басқа зерттеулерде айтылмайтын Батыс Сібірдің губернаторы болған, Кенесары көтерілісі жөнінде материалдар жинаған И.Ф. Бабковтың еңбегі туралы жазды. Сондай-ақ бұл мәселенің қырғыз тарихшыларының еңбектерінен көрініс тапқандығына назар аударды. Қырғыз тарихшыларының арасында кеңестік кезенде қазақ-қырғыз қақтығысын өткір сипаттаған Б. Джамгерчиновтың зерттеуін атап көрсетті. Ж. Қасымбаевтың атап көрсетуінше, Ормон хан туралы Б. Джамгерчиновтың зерттеуі 1945 жылы Е. Бекмахановтың монографиясынан екі жыл бұрын жарияланды. Кенесарының қырғыз жеріне келуінің басынан бастап шайқаста қаза болуына дейінгі әрекеттерін Б. Д. Джамгерчинов Ұлы жүз қазақтарын күшпен өзінің хандығына қосып алуға ұмтылу, қырғыз манаптарын бағындыру ретінде көрді. Ал келесі 1960-жылдардың бас кезінде жарық көрген монографиясында Кенесары күресінің соңғы сатысын «тонау соғысы» деп атады. Б. Джамгерчиновтың пікірінше «Абылай руының өкілі Кенесары сұлтан өзінің алдына Қазақстанда хандық билікті қайта қалпына келтіру мақсатын қойды» (Касымбаев, 2002:18) - деп жазды. Шындығында Кенесары сұлтан Ұлы Дала елінің тұтастығы мен отаршылдыққа қарсы күресті. Тарихшы Е. Уәлихановтың сөзімен айтқанда, «әкімдер қалыптасқан жағдайда Кенесарының тек Ресейден бөлініп кету ғана емес, өзінің тәуелсіз мемлекетін құрғысы келетінін және одан басқа жолдың жоқтығын әрқашан түсіне бермеді. Сондықтан да билікке ықпал етудің жалғыз тәсілі қарулы әрекет деп есептеді» (Валиханов, 2004:64).

Посткеңестік кезеңдегі қырғыз тарихшысы, профессор Т. Кенесариеваның монографиясында қазақ-қырғыз қарама-қайшылығының басты себептерінің бірі аймақтағы жалпы ахуалдың шиеленісуі патша өкіметінің отарлау саясатының салдары арқылы қарастырылды. Өкінішке орай, кеңестік ғылымда мұндай теориялар мен тұжырымдамалар белгісіз болып келді. Сондықтан да ұзақ уақыт бойы қырғыз тарихшыларының Кенесары қозғалысының аяқталу сатысын зерттеу позициясы Б. Джамгерчиновтың көзқарастары ықпалында болды. Тек 1990-жылдардың соңында ғана олар Кенесары қасіретінің мәресін біршама объективті түрде сипаттай бастады (Касымбаев, 2002:18). Алайда Ж. Қасымбаевқа дейін Кенесары сұлтанның қырғыз жеріне жорығының ақиқаты толығымен ашылмады, сондықтан да автор осы проблеманы арнайы зерттеді.

Қасымбаев аталған монографиясында Кенесары ханның Жетісуға көшіп келуінің және оның құрбан болуының шынайы картинасын қалпына келтіруге талпыныс жасалды. Басты назар аймақтағы күштердің орналасуына және Хан Кене және оның жақындарының Майтөбеде құрбан

болу ахуалына аударылды. Кенесары сұлтанның Жетісу жеріне келуге мәжбір болғандығын тарихи деректер негізінде дәлелдеді. Е. Уәлиханов бұл мәселені тереңірек қарастырып, Кенесарының Ұлы жүз аумағына келуінің себептерін Орталық Азия хандықтары мен Ресей империясының осы аймақты басып алу қаупінің болуымен, Шу, Сарысу өзендерінің жоғарғы ағысы және Қызылқұм жерлерінде мемлекетін дамытқысы келуімен, патша үкіметінің алым-салықтарды көбейтуінің салдарынан Орта жүздің көптеген ауылдардың Кенесарыдан қол үзуімен, әскерінің материалдық базасын жақсартуды көздеуімен түсіндірді. Авторлар Ұлы жүз билеушілерінің Кенесарыға қатысты екіжақты саясат ұстанғандарын, ханды мойындамағандары туралы жазды.

Ғалым М. Қозыбаев Ж. Қасымбаев тәрізді Кенесары сұлтанның қырғыз жеріне келуі және қаза табуын арнайы зерттемесе де Майтөбедегі қасіреттің бір себебін «қалай болғанда да хан Кене жаңа ортаға тап болды, оның ойы мен қырын, сыры мен мұңын ол толық ұға алмады. Орат Азия көлемінде патша өкіметіне қарсы қозғалыс ашып, бірігудің жолын таба алмады», - деп көрсетті. Бұған қоса сол кездегі халықаралық ахуал да хан Кененің күресіне қақпан болды. М. Қозыбаевтың сөзімен айтқанда, «патша өкіметі жүздік психологияны жақсы игерді, қазақ-қырғыз қайшылықтарын пайдалана білді. туыс екі халық қақпанға түсіп, бір-бірінің қанын төкті, өктемдікке үйренген хан Кене сол қайшылықтарды шешу жолы күш екен деп қате пайымдады. Басқаша айтқанда хан Кене қозғалысы соңғы сәтінде бейбіт халыққа қаталдық танытып, мәмлегерлік саясаттың бар мүмкіншілігін пайдалана алмады» (Қозыбаев, 1994:109].

Ж. Қасымбаев «Главный виновник всех беспокойств в казахской степи» (Касымбаев, 1997) деген мақаласында Батыс Сібір және Орынбор генерал-губернаторлары «даладағы барлық алаңдаушылықтың басты кінәлісі» атаған Саржан Қасымұлының «патша дивандарының (округтерінің) құрылуына түбегейлі қарсы шығып, патша реформаларына оппозицияға басшылық еткендігі» туралы жазылды. Ғалымның пікірінше, Габайдулла сұлтанның Сібірдің шеткері Березов қалашығына жер аударылуы бүкіл Орта жүздегі өрістеген қозғалысты тоқтата алмады. Себебі реформаларға қарсы наразылық түрінде басталған оппозиция сұлтан Ғабайдулла бастаған жаппай қозғалысқа ауысты. Ғабайдулла сұлтан империяның әкімшілік-саяси жаңалықтарына наразыларды топтастырып, орын алған аухалды хандық мемлекетті қайта жаңғырту үшін пайдаланбақшы болды. Сөйтіп үкіметке қарсы күштерді біріктіруге бел байлады. Бұл істе оған Абылай ұрпақтары қолдау көрсетті. Олардың мақсаты округтық приказдарды жою еді. Көкшетау округтық приказының аға сұлтаны Ғабайдулла қытай шенеуніктерімен жақындасты. Өлкеде сұлтанның беделі артты. Осы оқиғалардың бәрі Ж. Қасымбаевтың арнайы жарияланымында (Касымбаев, 2002) көрініс тапты.

Біруақытта Қарқаралы округына қарасты ауыл қазақтарының толқулары күшейді, ол жерде Қасым төре ұлдарының бірі Саржан сұлтанның қарамағындағы Қарпық болысының қазақтары көтеріліске үн қосты. Абылай ұрпақтарының мықты ықпалы болған Орталық Қазақстанда үкіметке қарсы толқулардың басталуы 1825 жылдың көктемі. Көтерілісшілердің жер аумағын өзгертіп отыруының себебі күреске патша үкіметі «Орынбор қырғыздары туралы» Уставты енгізуді жоспарлап отырған Кіші жүз ауылдарын көтеру, ондағы ойы Кіші орданың соңғы ханы Шерғазы бастаған үкіметке қарсы көңіл-күйді ояту еді. Алайда Е.Ж. Уәлиханов Саржанның ниетін Ж. Қасымбаевқа қарағанда анағұрлым кең түрде көрсетіп берді, яғни: первое, «это открытый вызов царским властям против политики, которую они проводили после принятия «Устава» 1822 года. Второе – это восстановление ханской власти в том виде и в том объеме, в котором она существовала во времена его деда Абылая. Третья – это желание самому стать ханом по наследству, легитимно, при этом опорой ему должны были служить те же социальные слои, которые утвердили Абылая ханом» (Валиханов, 2004:50) деген пайымдаулар жасады. Көтерілістің басты идеясы автордың пайымдауынша дербестік пен тәуелсіздікті дәстүрлі билік

құрылымдары арқылы қайтару. Е. Уәлиханов бұл көтерілістің жеңілуінің себебін Саржан мен Ташкент құшбегі арасындағы саяси тартыс деп анықтады. Саржан сұлтанның күресі он жылдан астам уақытқа созылды. Тарихтан белгілі ол 1836 жылы Ташкент бегінің қолынан қаза тапты. Саржан күресінің Кенесары үшін сабақ болғандығын екі тарихшы да атап көрсетті. Саржан сұлтанның есімі халық жадында, халықтың ауызша шығармашылығында қалды (Касымбаев, 1997).

Отандық тарихнамада Жанұзақ Қасымбаевтың «Кенесары. История, личность, время» (Касымбаев, 2005) атты иллюстративті зерттеуі ерекшеленді. Еңбекте соңғы қазақ ханы, ұлт-азаттық қозғалыстың көсемі Кенесары Қасымұлының өмірі мен қызметі баяндалады.

Кенесары Қасымұлы бастаған қозғалыс туралы зерттеулер. Хан Кененің өмірі мен мемлекеттік қызметі Е.Ж. Уәлихановтың зерттеуінде (Валиханов, 2004) көрініс тапты. Тарихшы қозғалыстың басынан аяғына дейін тарихи жазба деректер бойынша егжей-тегжейлі қарастырды. Хан Кененің ұйымдастырушылық, қолбасшылық, елбастаушылық қабілеттерімен қоса қаталдығын, талапшылдығын, әділеттілігін көрсетті. Кенесарының хан болуға ұмтылысын автор біршама өзше түсіндірді. Оның ойынша «Кенесары Касымов, приверженныйсамой высокой идее, конечно, не мог не обратить внимание на материальное снабжение своих войск, ему нужны были новые пастбища, новые земли, необходимо было отвоевать у царизма все те земли, которые уже были отданы под строительство приказов, укреплений, пикетов. Кенесары считал, что прежде всего необходимо стать объединенным правителем родовых структур Младшего и Среднего жузов» (Валиханов, 2004: 75). Кенесарының барлық қазақтарға хан болуға құқықтары болды. Кіші және Орта жүз оны хан ретінде мойындады да. Алайда мемлекет басшысы болу үшін ол заңды түрде мойындалуы тиіс. Оған қоса көрші елдермен қарым-қатынастар орнатуы керек. Е. Уәлиханов осы мәселеге мән берді. Кенесары Қасымұлының халықаралық байланыстарды жақсартуы қозғалыстың барысына ықпал етті. Хан Кененің елдестіру қызметінің арқасында Хиуамен арадағы қатынастар жақсарып, бұқар әмірі Қоқанды басып алды. Мұның өзі Кіші жүздің Шөмекей, Төртқара, Табын руларының Кенесарыға қосылуына алып келді. Автор айтылғандармен қоса Кенесары құрған хан кеңесі және оның ерекшеліктерін көрсетті. Өзге да посткеңестік тарихшылар сияқты Кенесары Қасымұлының қозғалысының соңғы кезеңін, қаза болуын Е. Уәлиханов аса бір байыппен жеткізді.

Е. Уәлиханов Ж. Қасымбаев тәрізді ханның қырғыздарды Ресей империясының отарлау саясатына бірлесе күресуге шақырғандығы туралы тұжырым жасады. Кенесарының үндеуін саяси диктат деп түсінген қырғыз билеушілерінің қанды қақтығысты таңдағандарын дәйектеді. Хан мен қырғыз манаптарының арасындағы алауыздықтың күшеуі жағдайындағы орыс әскери құрылымдарының әрекетін сипаттады. Кенесары сұлтанның қателікке барғандығын да жасырып қалмады. Қырғыздардың опасыздығын ашып көрсетті. Хан Кененің қазасын тарихи жазба және ауызша деректер бойынша баяндады.

Ұлы Дала еліндегі азаттық қозғалыстар туралы тың тұжырымдар. Ж. Қасымбаевтың мерзімді басылым беттерінде Сырым, Саржан, Исатай көтерілістері туралы мақалалары 1990-жылдары жарық көрді. Солардың бірі Сырым Датұлы көтерілісінің даулы мәселелеріне арналды (Касымбаев, 2004). Ғалым отандық тарихнамада Сырым Датұлының соңынан ергендердің саны жөнінде ортақ пікірдің жоқ екендігіне назар аудара отырып, көрсетілген мәліметтерді талдап, тың архив құжаттарының негізінде олардың саны 7000 адам болғандығына (Касымбаев, 2004: 96) көз жеткізді. Автордың дәлелдеуінше, көтеріліс себептерінің бірі казактардың айуандықтары (Касымбаев, 2004: 97). Барон Игельстромның Сырымды хандық билікке қарсы тұруда қажет тұлға ретінде пайдаланғысы келгендігі турасындағы оқиғалардың желісін ашуы еңбектің құнды тұстарының бірі болып табылады. «Сырымның баронмен саяси жақындасуы қозғалыстың отаршылдыққа қарсы бағытын әлсіретті» (Касымбаев, 2004: 97), - деген тұжырымы отандық

тарих ғылымындағы жаңа болып саналады, өйткені осыған дейін мұндай тарихнамалық факті жасалмаған еді. Кеңестік кезеңдегі еңбектерде Сырым патшалық билік өкілдерімен ешбір ымыраға келмейтін адам ретінде ғана көрсетілді. Қозғалыс өзінің даму барысында біресе күшейіп, біресе әлсіреп отырды. Ж. Қасымбаевтың пікірінше, казактардың озбырлығы, патша биліктегілерінің жаңа ханға ымыраластық қарым-қатынасы, ханның жаңа губернаторды жек көруі қозғалыстың әлеуметтік базасын кеңейтіп, оны күшейткен (Касымбаев, 2004:100). Ғалым ұзақ уақыт бойы тарихта орнығып келген Сырым Датұлының Хиуаға кетіп қалуымен қозғалыстың тоқтатылғандығы туралы тұжырымды жоққа шығарып, Сырымның күрестен өз бетімен бас тартқандығын анықтады. «Преследуемый карательными силами, потерявший поддержку значительной части своих сторонников, Сырым 30 августа 1797 г.в сопровождении 1000 сарбазов явился на заседание ханского совета, только что утвержденного тем же О.А. Игельстромом и объявил о прекращении дальнейшей борьбы» (Касымбаев, 2004:100), - деген баяндауы –ғалым тұжырымының дәлелі. Дегенмен Ж. Қасымбаев Сырымның ақырына дейін көшпелілердің мүддесін көздемегендігін «Сырым Датов, хотя и как выдающаяся личность ... все же не был до конца стойким, последовательным борцом за насущные интересы большей части номадов» (Касымбаев, 2004:101), - деп ашып жазды. Дегенмен бұл қозғалыстың отаршылдыққа қарсы бағытталғандығын және оған барлық әлеуметтік категориялардың қатысқандығын, тұңғыш рет әртүрлі топтардың саяси позицияларының ала-құлалығын ашық көрсеткендігін жоққа шығармады. Мұндай пайымдаулар келтірмесе де С.М. Мәшімбаев өзінің еңбегінде (Мәшімбаев, 2015) Сырым Датұлы қозғалысы туралы жалпылама түрде жазды. Автордың қозғалыс жөніндегі баяндауы осы мәселені зерттеген тарихшылармен үндес. Еңбектің ерекшелігі Сырымның шешендік тұлғасы, азаттық қозғалысын қолдаған тарихи тұлғалар ауызша деректер бойынша сипатталады.

Қазақстандық посткеңестік тарихнамада академик М. Қойгелдиевтің «Қазақ елі: ұлттық бірегейлікті сақтау жолындағы күрес (XIX ғ. -XXI ғ.басы)» (Қойгелдиев. 2014) еңбегі өзіндік тың тарихнамалық фактілерімен ерекшеленеді. Исатай Тайманұлы бастаған көтеріліске саяси, әлеуметтік емес, рухани жағынан баға берді. «Исатай Тайманұлы бастаған қозғалыс бұл ретте қазақ қоғамының осы тарихи мезгілде өз ішінде биік рухани құндылықтарды қадір тұтып, қастарлей білгендігінің, ал осы құндылықтар жүйесінде ең биік тұрғаны да сол «қара қазан, сары бала қамы» екендігін, сондай-ақ бұл мәселеде де Исатай Тайманұлы қозғалысы қазақ жұртын әлемдік өркениет көшіндегі алдыңғы ұлттардың қатарына көтеріп тұрғандығын батыл да сенімді айта аламыз» (Қойгелдиев. 2014:188), -деген ғалым пікірінің астарында терең ой жатыр. Кезінде біржақты таптық күрес шеңберінде қарастырылған Исатай және Жәңгір хан қарым-қатынастарына жаңа ұлттық ұстаным тұрғысынан баға берді. Ғалым көтерілістің маңызын өзгелерге қарағанда анағұрлым кең түрде көре алды. «Исатай Тайманұлы бастаған халық көтерілісі хан билігіне және оның артында тұрған отарлаушы әкімшіліктің әлеуметтік саясатының, әсіресе жер саясатының тұйыққа тіреліп, қоғамды терең дағдарысқа алып келгендігінің көрінісі еді» (Қойгелдиев. 2014:195), - деген тұжырымы осының дәлелі. XIX ғасырдың бірінші жартысында ұлттың біртұтастығы жолында орын алған күрестің барлығының дерлік өз мақсатына жете алмай, қазақ халқының саяси дербестікке ұмтылысы сәтсіздікке ұшырап отырды. Тарихшы – ғалымның пікірінше, Исатай Тайманұлының Жәңгір хан және Ресей әкімшілігімен ақтық айқасқа шыққан кезі бұл қазақ даласындағы орыс отаршылдығына қарсы қарулы қарсылықтың соңғы кезеңіне тұс келді. Империялық билік қазақ жерін өзіне біржола қосып алу үшін қарсылық көрсеткен күштерді басып тастау мақсатында арсеналындағы барлық айла-әрекетін, сонымен бірге әскери күш қуатын іркілместен іске қосып отырды. Ресей экспансиясына қарсы күресте ірі саяси тұлғаға айналған Арынғазы сұлтанды алдап, Петербургке шақырып алды да, өмірден өткенше Калугада тұқын есебінде ұстады. Хандық билікке заман

сұранысына лайық күш-қуат беруді көздеп хан тағына ұмтылыс жасаған Қаратай сұлтанды бұл мақсатына жеткізбей, өмірінің соңына дейін тежеп ұстады (Қойгелдиев. 2014:196). Тәуелсіздік жылдарында ғана айтылған тарихтан белгілі хан Кенені ұлы жүз қазақтары қолдамады. Көксу басқосуының шешімін А. Янушкевич атаған «Лепсі конгресі» бекітіп берді. Басқаша айтқанда Кенесары күресінің соңғы сатысында қазақ халқы біргейлік таныта алмады. М. Қойгелдиевтің пайымдауынша, «бұл Ресей дипломатиясының жеңісі ғана емес, сонымен бірге қазақ қоғамына тереңдеп еніп, оны бөліп-жарып, өзара қарсы қойып басқару ісіндегі әдісінің салтанат құруы да еді. Бұдан былай кімде -кім қазақ арасында Ресей билігіне қарсылық көрсетсе, ол «жалпыхалықтық тыныштықты бұзушы», яғни қазақ халқының жауы болып саналуға тиіс болды. ... Қалыптасқан объективті жағдай азатшыл ұстанымдағы Кене хан мен оның қосынын қайшылықты да күрделі жағдайға әкеліп тіреді» (Қойгелдиев. 2014: 218).

Аталмыш кезең тарихнамасында 1916 жылғы ұлт-азаттақы қозғалыс тарихына арналған зерттеулер кеңінен орын алған. 1990-жылдардың орта кезінен бастап бұл тақырып тарихшылардың назарында болды. Осы кезде В.З. Галиевтің (Галиев. 1993), М. Қойгелдиевтің (Қойгелдиев. 1995), К. Нұрпейістің (Нұрпейісов, 1996) мақалалары жарияланды.

Мәселенің зерттелу деңгейіне шолу және талдау жасалған зерттеулер де дайындалды. Мәселен, С.Ф. Мәжитов көтерілістің мерзімдік шегін 1916 жылмен шектемей, 1917 жылдың алғашқы тоқсанын да қамтудың қажеттілігін дәйектеді (Мажитов. 2006:34). Себебі 1917 жылы Торғайда көтерілісшілер жаңа шабуылға шыққан.

Г.Т. Жақсымбетова зерттеудің деректік базасының кеңейгендігін атап көрсетті. Бұрын-соңды жарық көрмеген архив құжаттарының, ұлт зиялылары еңбектерінің тұңғыш рет жарияланып, қайта басылып, бірқатар диссертациялардың қорғалғандығына назар аударды (Жаксымбетова, 2006).

Кеңестік кезеңдегі тұжырымдарды толықтыруға ұмтылған Ж. Қасымбаев 1916 жылғы қозғалысқа Ресейдің IУ-Мемлекеттік Дума депутаттарының көзқарасын арнайы қозғады (Касымбаев, 1996). Автор патша жарлығының жоғарғы заң шығарушы органмен, Мемлекеттік кеңеспен ақылдаспай шығарылғандығын, ағымдағы заңнаманың бұзылғандығын, ал ең бастысы бұл жарлықтың салдарының ауыр болатындығына алаңдаған Дума депутаттаарының пікірлерін көрсетті. Ал Ж. Артықбаев және Ж. Ибрагимов 1916 жылғы көтеріліс кезінде хандық биліктің жаңғыруына арнайы тоқталды (Артықбаев, Ибрагимов, 1999). Көтеріліс кезіндегі Әбдіғапар ханның қызметін М. Сүлейменов арнайы зерттеді (Сулейменов, 1995).

2006 жылдың маусым айында көтерілістің 90 жылдығына арналған «Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс: тарихи оқиғаға жаңа көзқарас» атты республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция өткізілді. Конференцияда тарихшы О. Қоңыратбаев та баяндама жасап, 1916 жылғы Меркі көтерілісінің кейбір мәселелерін көтерді (Қоңыратбаев, 2006). Автор көтеріліске қатысты бірқатар мәселелердің зерттелмегендігін атап көрсетті. Мәселен, көтерілісшілердің жалпы саны, жазалау шараларына қатысқан орыс мұжықтарының саны, басшыларының өмірбаяндары, ошақтары мен ірі шайқастары, рулық тартыстар мен жікшілдік және т.б.

2016 жылы көтерілістің 100 жылдығына арналған конференция өткізілді. Конференцияда біраз баяндамалар жасалып, мәселені жаңа қырынан қарастыруға ұмтылыс байқалды. Әсіресе көтерілістің басталуы және барысын зерттеудің қадамдарын көрсету, ұлт зиялыларының көзқарастарын анықтау біршама өзекті болды. Мәселен, Х. Әбжанов (Әбжанов, 2016) көтерілістің 1920-1930-жылдардағы тарихнамадан көрініс табуына тоқталды. Ә. Бөкейхановтың, М. Дулатовтың, А. Байтұрсынұлының, М. Шоқайдың, Т. Рысқұловтың С. Асфендиаровтың, О. Жандосовтың пікірлері мен көзқарастарына шолу жасады. С. Смағұлова 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс барысын зерттеудегі қадамдарды талдады (Смағұлова, 2016). Автор тұңғыш рет

Ж. Мыңбаевтың, Ә. Байдилдиннің, А. Кенжиннің, Т. Жүргеновтің мақалалары мен баяндамалары және олардың мазмұны туралы жазды. Көтерілістің 20 жылдығына орай барлық баспасөз беттерінде жаңа тұжырымдардың, мақалаларлың, құжаттық материалдардың жинақ түрінде жарияланғандығына назар аударды. Аталғандардан өзге конференцияда З. Төленова, Г. Ксенжик (Ксенжик, 2016) баяндама жасады. З. Төленова 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің аймақтық ерекшеліктерін Шу-Ыстыққөл ошағының мысалында көрсетті (Төленова, 2016).

Отандық тарих ғылымында 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тарихы бойынша Е.Н. Ермұқановтың (Ермұқанов. 1993), Б. Құрманбековтың (Құрманбеков. 1998), Ө.Ж. Бекмағанбетовтың (Бекмағанбетов, 2001), Ж.И. Ибрагимовтың (Ибрагимов, 1999), Ш.Б. Тлеубаевтың (Тлеубаев, 2000) кандидаттық диссертациялары қорғалды.

Шетелдік тарихшылар Қазақстандағы ұлт-азаттық қозғалыстар жөнінде. Посткеңестік кезеңде шетелдік тарихнамада қазақ халқының азаттық күресінің өткені ары қарай өз жалғасын тапты. Отандық тарихнамада шетелдік тарихшылардың көзқарастары К.Л. Есмағамбетовтың (Есмағамбетов, 1994) зерттеуі арқылы белгілі болды. Ғалым американдық тарихшы М.Б. Олкоттың еңбегінен үзінділер келтіріп, жат елдік зерттеушілердің Ұлы Дала еліндегі азаттық күресіне қатысты пікірлерін көрсетті. Мұхиттың арғы жағындағы тарихшының пайымдаулары назар аударарлықтай. «Қазақтардың басты көтерілістерінің Сырым батыр және Кенесары Қасымов секілді қолбасшылары өздері өмір сүрген тұста ұлтына барынша беріле қызмет еткен нағыз халықтық тұлғалар болды, олардың есімдері мен істері арттарында қалған жергілікті күрескерлердің бойынан жалғасын тауып отырды (Есмағамбетов, 1994:103).

«Жекелеген халықтық тұлғалар, атап айтқанда Сырым батыр, хан әкімшілігіне қарсы тұрды, өйткені олардың іс-әрекетінен жемсаулық пен тәуелсіз билік жүргізу қабілетсіздігін көре білсе керек. Кейінірек Кенесары хан билігін іс жүзінде орыстардан тәуелсіз өз бетімен жүргізу жолдарын іздестірді. Кенесары дала өңірінің тек қазақтың еншісі екеніне және оны қазақтардың ата-баба дәстүрі бойынша өздері басқара алатындығына сенді (Есмағамбетов, 1994:103). Жат елдік тарихшы қозғалыстың себептеріне де тоқталды. Оның пікірінше, «Бой көрсете бастаған тұрақты азаматтық басшылық та қазақтардың ашу-ызасын келтірді, орда ішіндегі орыстардың ішкі пиғылдарының кейбір көріністері олардың қазақ тәуелсіздігіне қол сұғуы мүмкіндігі туралы пікірлердің дұрыстығын дәлелдей түсті» (Есмағамбетов, 1994: 104).

Тарихшы Сырым Датов бастаған қозғалыс тарихына назар аударды. Сырымның жасағы турасында өз пайымын жеткізді. «1782-1783 жылдың қысында Кіші жүздің батыс бөлігінде және ішкі жақта бастапқыда қазақ-казак арасында, кейін қазақтардың өз іштерінде кең етек алған шайқастар болды. Бұл – Сырым батыр көтерілісі еді. Оның басшылығында 6000 жауынгер болды, оның 2.700-і тікелей Сырымға бағынды. Орыстар Нұралыдан көтерілісті басуды талап етті, өйткені көтеріліс олардың билігіне қауіп төндірді, себебі Сырым орыстарды да, олардың қолшоқпары – Нұралыны да мойындамады...». Қозғалыстың мақсатын анықтады. Зерттеушінің пікірінше, «Сырымның ілкіден-ақ алға қойған мақсаты – орыстар қоныстанған ендіктердегі қайыршыланып бара жатқан аш-жалаңаш қазақтарға жер алып беру болатын. Әрине, ол өзі жемқор санаған Нұралыны орнынан тайдырудан үміттенді. Сырым ел басқарудың ешқандай демократиялық үлгісін ұсына алмады (Есмағамбетов, 1994:105).

«Көтерілістің кең қанат жаюы Орынбордың генерал-губернаторы барон Игельстромның Сырым батырдың көтерілісі тек Нұралыға ғана емес, сонымен бірге дала аймағындағы орыс билігінің тұрақтылығына да қауіп туғызып отырғанына көзін жеткізді. Игельстром қазақтардың сол кездегі көңіл-күйлеріне қарап, оларды Ресейдің жауы деп санауды талап етті» (Есмағамбетов, 1994:105). Шерғазы, Арынғазы көтерілістеріне қатысты автор көзқарасы болғанымен тың ұстаным байқалмайды.

Қорытынды

Осылайша ұлттық бірегейлікті сақтау және нығайту жолындағы қазақ халқының азаттық күресі посткеңестік кезеңдегі зерттелуі жаңа методологиялық бағытта, дәлірек айтқанда ұлттық мүдде тұрғысында қарастырылды. Шетелдік ғылымда Ральф Дарендорф қалыптастырған текетірестер немесе жанжалдар туралы теория бойынша қақтығыстың өзі үстемдік етуден туындайтындығы тарихшылардың еңбектерінде дәлелденді. Зерттеу нәтижесінде отандық тарих ғылымында тәуелсіздік үшін күрестің қарулы көтерілістер, наразылықтар түрінде болғандығы туралы тұжырымдардың орын алғандығы анықталды.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

Әбжанов Х. 1916 жылғы көтеріліс XX ғасырдың 20-30-жылдарындағы тарихнамада. //1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тарихы, маңызы, халық әдебиеті мен өнеріндегі орны, құжаттық дерекнамасы. – Алматы: «Әдебиет», 2016. – 9-20 бб.

Артықбаев Ж., Ибрагимов Ж. 1916 жыл: хандық биліктің жаңғыруы. //Отан тарихы, 1999. – №4. – 91-99бб.

Бекмағанбетов Ө.Ж. Жезқазған-Ұлытау өңіріндегі 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс және оның тарихи сабағы. /Т.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Астана, 2001. – 29б.

Валиханов Э.Ж. Кенесары. – М: «Молодая гвардия», 2004. – 232[8]с.

Галиев В.З. Национально-освободительное движение казахского народа в свете новых исследований. //Мысль. – 1993. – №11. – С.77-81.

Есмағамбетов К. Қазақтар шетел әдебиетінде. – Алматы: Атамұра-Қазақстан, 1994. – 240 б.

Ермұқанов Е.Н. 1916 жылғы көтеріліс тарихының мәселелері (1914-1917 жж. басы Семей, Ақмола облыстарының материалдары бойынша). Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясы. – Алматы, 1993. – 164б.

Жаксымбетова Г.Т. К историографии национально-освободительного движения 1916 года в Казахстане // Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс: тарихи оқиғаға жаңа көзқарас. – Алматы, 2006. – С. 57-65.

Ибрагимов Ж.К. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс: хандық биліктің жаңғыруы (Сарыарқа өңірі материалдары бойынша). Т.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Қарағанды, 1999. – 30 б.

Касымбаев Ж. Государственные деятели казахских ханств в XVIII- первой четверти XIX вв. Т.4. Хан Жангир (1801-1845). –Алматы, 2001. – 352 с.

Касымбаев Ж. Последний поход хана Кенесары и его гибель. – А, ТОО «Ана тілі», 2002. – 200с.

Касымбаев Ж. Кенесары. История, личность, время. – Алматы:«Аруна», 2005. – 92с.

Касымбаев Ж. Главный виновник всех беспокойств в казахской степи// Столичное обозрение. 29 августа 1997 г.

Касымбаев Ж. Некоторые спорные проблемы восстания 1783-1797 годов в Младшем жузе (по новым архивным данным) //Орталық музей еңбектері: музей ісі, тарих, этнология, фольклортану, антропология, деректану, нумизматика. – Алматы: Ғылым, 2004. – С. 95-103.

Касымбаев Ж. Оппозиция царским реформам в Среднем жузе Касыма Абылайханова и султана Габайдуллы Уалиева (20-годы XIX века). //История Казахстана в школах и вузах. – 2002. - №5. – С.43-52.

Касымбаев Ж. Вопросы истории восстания 1916 года в Казахстане в представлениях депутатов IУ-й Госдумы России//Қазақстан жоғары мектебі. – 1996. – №6. – С.38-45.

Ксенжик Г. Семиреченское восстание 1916 года в картографических источниках и документах//1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тарихы, маңызы, халық әдебиеті мен өнеріндегі орны, құжаттық дерекнамасы. – Алматы: «Әдебиет», 2016.– 52-67бб.

Қозыбаев М. Ақтаңдақтар ақиқаты. – Алматы, 1992. – 272 б.

Козыбаев М. История и современность. – Алматы, 1993. – 254 б.

Қозыбаев М. Жауды шаптым ту байлап. – Алматы: Қазақстан, 1994. – 192 б.

Козыбаев М. Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски. – Алматы, 1993.

Қойгелдиев М.Қ. Қазақ Елі. Ұлттық бірегейлікті сақтау жолындағы күрес (XIX ғ.- XXI ғ. басы). – Алматы: «ҚаратауКБ», «Дәстүр», 2014. – 427 б.

Қойгелдиев М. 1916 жылғы көтеріліс және ұлт зиялылары //Қазақ тарихы. –1995. – №3. – 33-38 бб.

Қоңыратбаев О. 1916 жылғы Меркі көтерілісінің кейбір мәселелері// Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс: тарихи оқиғаға жаңа көзқарас. – Алматы, 2006. – 112-117 бб.

Құрманбеков Б. Қазақстандағы 1916 жылғы көтеріліс тарихы мәселелері (Батыс Қазақстан мәліметері бойынша). /Т.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 1998. – 26 б.

Мажитов С.Ф. Некоторые вопросы национально-освободительного движения в Казахстане. – М.: Росархив, 2002. – 30с.

Мажитов С.Ф. Проблемы истории, теории и историографии народно-освободительного движения XVIII - начала XX вв. в Казахстане. – А: «Мектеп», 2007. – 350 с.

Мәшімбаев С.М. Сырым Датұлы (1742-1802жж). – Алматы: «Қазақ университеті», 2015. – 122 б.

Нұрпейісов К. 1916 жыл және Алаш қозғалысы. //Ақиқат. – 1996. – №6. – 45-49 бб.

Смағұлова С. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс барысын зерттеудегі қадамдар//1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тарихы, маңызы, халық әдебиеті мен өнеріндегі орны, құжаттық дерекнамасы. – Алматы: «Әдебиет», 2016.– 35-45 бб.

Сулейменов М. Әбдіғапар хан. – Алматы: Ғылым, 1995. – 144 б.

Тлеубаев Ш.Б. Жетісу облысындағы қазақ және қырғыз халықтарының 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі. Т.ғ.к. ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 2000. – 30 б.
Төленова З. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің аймақтық ерекшеліктері (Шу-Ыстықкөл ошағының мысалында). //1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс тарихы, маңызы, халық әдебиеті мен өнеріндегі орны, құжаттық деректамасы. – Алматы: «Әдебиет», 2016. – 99-111 бб.

References

Abzhanov H. 1916 zhylgy koterilis XX gasyrdyn 20-30-zhyldaryndagy tarihnamada. //1916 zhylgy ult-azattyk кoterilis taryhy, мanyzy, halyk adebieti men onerindegi orny, kyzhattyk dereknamasy. – Almaty: «Adebiet», 2016. – 9-20 bb.
Abzhanov H. Kazakstandagy 1916 zhylgy ult-azattyk koterilis: tarihi oqigaga zhana kozkaras. – Almaty, 2006. – 33-38 bb.
Kazakstandagy 1916 zhylgy ult-azattyk koterilis: tarihi okigaga zhana kozkaras. – Almaty, 2006. – S. 33-38.
Artykbaev Zh., Ibragimov Zh. 1916 zhyl: handyk biliktin zhangyryu. //Otan тaryhy. – 1999. – №4. – 91-99 bb.
Bekmaganbetov O.Zh. Zhezkazgan-ulytau onirindegi 1916 zhylgy ult-azatttyk кoterilis zhane onyn tarihi sabagy. T.g k. gylymu darezhesin alu yshin dauyndalgan dissertasianyn avtoreferaty. – Astana, 2001. – 29 b.
Valikhanov E. Zh. Кenesary. – M: «Molodaiya gvardia», 2004. – 232[8]s.
Galiev V.Z. Nasionalno-osvoboditelnoe dvizhenie kazahskogo naroda v svete novyh issledovanii. //Musyl. – 1993. – №11. – S.77-81. [in Russian].
Esmagambetov K. Kazaktar zhet el adebietinde. – A: Atamura-Kazakstan, 1994. – 240 b.
Ermukanov E.N. 1916 zhylgy koterilis tarihynyn maseleleri (1914-1917 zh.basy Semey, Akmola oblystarynyn materialdary boynsha). Tarih gylymdarynyn kandidaty gylymy darezhesin alu yshindaiyndalgan dissertasiasy. – Almaty, 1993. – 164 b.
Zhaksymbetova G.T. K istoriografii nasionalno-osvoboditelnogo dvizhenia 1916 goda v Kazahstane. // Kazakstandagy 1916 zhylgy ult-azattyq koterilis: tarihi okigaga zhana kozkaras.– Almaty, 2006. – S. 57-65. [in Russian].
Ibragimov Zh.K. 1916 zhylgy ult-azattyq koterilis: khandyq biliktin zhangyruyu (Saryarqa oniri materialdary boynsha). T.g.к. gylymy darezhesin alu yshindaiyndalgan dissertasianyn авvtoreferaty. – Karagandy, 1999. – 30 b.
Kasymbaev Zh. Gosudarstvennye deyateli кazakhskih khanstv v XVIII – pervoy chetrverti XIX vv. T.4. Khan Zhangir (1801-1845). – Almaty, 2001. – 352s. [in Russian].
Kasymbaev Zh. Poslednii pohod khana Kenesary i ego gibel. – A, TOO «Ana tilt», 2002. – 200c.[in Russian].
Kasymbaev Zh.Kenesary. Istoria, lichnost, vremia. – Almaty:Aruna, 2005. – 92s.[in Russian].
Kasymbaev Zh. Glavny vinovnik vseh bespokoystv v в kazahskoy stepi. // Stolichnoye obozrenie. 29 avgusta 1997 g.
Kasymbaev Zh. Nekotorye spornye problem vosstania 1783-1797 godov v Mladshem zhuze (po novym arhivnym dannym). //Ortalyk muzey enbekteri: muzey isi, tarih, etnologia, folklortanu, antropologia, derektanu, numizmatika. – Almaty: Gylym, 2004. – S.95-103.
Kasymbaev Zh. Opposisia sarskim reformam v Srednem zhuze Kasyma Ablaikhanova i sultana Gabaydully Ualieva (20-gody XIX veka). //Istoria Kazakhstana v zhkolah i vuzah. – 2002. – №5. – S.43-52. [in Russian].
Kasymbaev Zh. Voprosy istorii vosstania 1916 goda v Kazakhstane v predstavleniah deputatov IV-i Gosdumy Rossii. //Qazaqstan zhogargy mektebi. – 1996. - №6. – S.38-45.
Ksenzhik G. Semirechenskoe vosstanie 1916 goda v kartograficheskrih istochnikah i dokumentah//1916 zhulgy ult-aszttyk кoteriles taruhy, manyzy, khalyq adebieti men onerindegi orny, quzhattyq dereknamasy. – Almaty: «Adebiet», 2016.– 52-67bb.
Qozybaev M. Aktandaqtar aqiqaty. – Almaty, 1992.
Kozybaev M. Istoria i sovremennost. – Almaty, 1993. [in Russian].
Qozybaev M. Zhaudy shaptym tu bailap.–Almaty: Qazaqstan, 1994. – 192 b.
Kozybaev M. Kazakhstan na rubezhe vekov: razmyshlenia I poisky. –Almaty: 1993. [in Russian].
Koygeldiev M.K. Kazaq Eli. Ulttyk biregeylikti saqtau zholyndagy kures (XIX g.- XXI g. basy): Almaty: «QaratauKB», «Dastyr», 2014. – 427 b.
Koygeldiev M. 1916 zhylgy кoterilis zhane ult zialylary //Kazak tarihy. – 1995. – №3. – 33-38bb.
Konyratbaev O. 1916 zhylgy Merki кoterilisinin кeybir maseleleri. // Kazakstandagy 1916 zhylgy ult-azattyk кoterilis: tarihi oqigaga zhana kozkaras. – Almaty, 2006.– 112-117 bb.
Kurmanbekov B. Kazakstandagy 1916 zhylgy кoterilis taruhy maseleleri (Batys Kazakstan malimetteri bouynsha). T.g.к. gylymy darezhesin alu yshindaiyndalgan dissertasianyn авvtoreferaty. –Almaty, 1998. – 26 b.
Mazhitov S.F. Nekotorye voprosy nasionalno-osvoboditelnogo dvizhenia v Kazakhstane. – M, Rosarhiv, 2002. – 30 s. [in Russian].
Mazhitov S.F. Problemy istorii, teorii i istoriografii narodno-osvoboditelnogo dvizhenia v XVIII-nachala XX vv. v Kazakhstane. – A: «Mектер», 2007. – 350s.
Mashimbaev S.M. Syrym Datuly (1742-1802zh). – Almaty: «Kazak unuversiteti», 2015. – 122b.
Nurpeisov K.1916 zhyl zhane Alash kozgalysy. //Aqiqat. – 1996. – №6. – 45-49bb.
Smagulova S. 1916 zhylgy ult-azattyk кoterilis barysyn zertteudegi qadamdar. //1916 zhylgy ult-azattyk кoterilis taryhy, мanyzy, halyk adebieti men onerindegi orny, kuzhattyk dereknamasy. – Almaty: «Adebiet», 2016. – 35-45 bb.
Suleymenov M. Abdigapar khan. – Almat: Gylym, 1995. – 144 b.
Tleubaev Sh.B. Zhetisu oblysyndagy kazak zhane kyrgyz khalyktarynyn 1916 zhylgy ult-azattyk кoterilisi. T.g.к. gylymy darezhesin alu yshindaiyndalgan dissertasianyn авvtoreferaty. – Almaty, 2000. – 30 b.
Tolenova Z. 1916 zhylgy ult-azattyk кoterilis aimaqtyk erekshelikteri (Shu-Ystykkol oshagyny mysalynda). // 1916 zhylgy ult-azattyk кoterilis taryhy, мanyzy, halyk adebieti men onerindegi orny, kyzhattyk dereknamasy. – Almaty: «Adebiet», 2016. – 99-111 bb.

МАЗМҰНЫ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К.
РЕСЕЙ ИМПЕРИЯСЫНЫҢ САЯСАТЫ АЯСЫНДАҒЫ МЕТРОПОЛИЯ МЕН КОЛОНИЯНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ ……………5
Абылхожин Ж.Б.
ИНДУСТРИЯЛАНДЫРУДЫҢ ЖҰМЫС КҮШІ……………18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В.
ДӘУІРІНДЕГІ ТАРИХИ ЖАДТЫҢ ДИАЛЕКТИКАСЫ……………31
Айтқазина М.М., Шамшиева Г.С.
ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ АРДАГЕРЛЕРІНІҢ ӘСКЕРИ МҰРАСЫ ……………40
Алгожаева Н.С., Шашаев Ә.А., Зикирбаева В.С.
МҰРАЖАЙ ТОПТАМАЛАРЫНДАҒЫ ФОТОМАТЕРИАЛДАРДЫҢ ДЕРЕКТЕМЕЛІК МАҢЫЗЫ……………51
Арепова А.Д.
МАРАТ МҰҚАНОВ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ОРТА ЖҮЗ РУЛАРЫНЫҢ ТАРАЛУ АЙМАҚТАРЫ……………62
Ахметжанова А.Т.
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР ҚОЗҒАЛЫСЫ ТАРИХЫНАН……………71
Әлімбаев Қ.С.
ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ ЭЛИТА МЕН ХАЛЫҚТЫҢ ДІНИ ҰСТАНЫМДАРЫ (Ибн Рузбихан және Мұхаммед Әуез еңбектері бойынша)……………81
Әминов Т.М.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАТ МАГИСТРАЛЬДАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗГІ КЕЗЕҢДЕРІ (ТАРИХИ КӨЗҚАРАС)……………91
Әміржанова Н.С.
ЛАТЫН ӘЛІПБИЛІ ҚАЗАҚ ЖАЗУЫНЫҢ ТАРИХИ ТАҒЫЛЫМЫ: ШЕТТІЛДІК СӨЗДЕРДІҢ ЖАЗЫЛУЫ (1929-40 жж.)……………112
Әшім Б.Ә.
ДОҢЫЗТАУДАҒЫ БЕСБАЙ ЖӘНЕ ИЗЕНАҒАШ ДІНИ-ТҰРҒЫН КЕШЕНДЕРІНІҢ МЕШІТТЕРІ……………126
Джолдыбаева У.М., Қозыбақова Ф.А.
ЖАҺАНДАНУ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ ЭКОЛОГИЯ САЛАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҒЫ……………134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С.
ТӘУЕКЕЛ ХАННЫҢ БИЛІГІ ТҰСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ОРЫС ДИПЛОМАТИЯЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ……………146
Жұматов Д.С.
ІС ҚАҒАЗДАРЫН ЖҮРГІЗУДІ ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ КӨШІРУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН ЗАРДАПТАРЫ……………161
Закарья Р.
1920-1930 ЖЖ. ШЕТЕЛДІК САЯСИ ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАНТТАРЫНА ҚАТЫСТЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ САЯСАТЫ ……………169
Ибраева А.Ғ., Темірханова Ә.С.
XVIII ҒАСЫРДАҒЫ РЕСЕЙ ӨКІМЕТІНІҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАДАМДАРЫ ……………177
Ибраева А.Ғ., Темірханова Ә.С.
XIX ҒАСЫРДАҒЫ ПЕТРОПАВЛ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭТНИКАЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ……………191
Ибраева А.Ғ., Темірханова Ә.С.
XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ……………202
Ибраева А.Ғ., Темірханова Ә.С.
КЕҢЕСТІК БИЛІК ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘКІМШІЛІК-ТЕРРИТОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ (XX ғ. бас. Солт. Қазақстан өңірі мысалында)……………216
Ибраева А.Ғ., Темирханова А.С.
ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОЛТҮСТІК ӨҢІРІН ЗЕТТЕУДІҢ ТАРИХНАМАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ……………233
Иембекова М.О., Божеева Б.З.
ҚАЗАҚСТАН-ӘЗЕРБАЙЖАН: ӨЗАРА ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ ӘЛЕУЕТІ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ……………244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергенұлы Б.
ҚАЗАҚСТАН ӨНЕРКӘСІБІН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ЖЫЛДАРЫНДА ЖӘНЕ НЫҒМЕТ НҰРМАҚОВ (1924-29 жж.)……………258

Кәрібаев Б.Б., Нұртазина Н.Д.
ӘЗ-ЖӘНІБЕК ХАННЫҢ ТАРИХИ ТҰЛҒАСЫ (шығыс нарративтері мен қазақтың шежіре аңыздары негізінде)............274
Қалыбекова М.Ч.
ЖАЗАЛАНҒАН ХАЛЫҚТАР: ҚАЗАҚ ЖЕРІНЕ ХАЛЫҚТАРДЫ ДЕПОРТАЦИЯЛАУ ТАРИХЫНАН............295
Қанағатова Н.
ТҰРМЫС-САЛТ ЖЫРЛАРЫНЫҢ ЕЖЕЛГІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ НҰСҚАЛАРЫНЫҢ ТАРИХИ-МӘДЕНИ КОНТЕКСІ............312
Қасенова А.Д., Құрманқұлов Ж., Сүйіндікова М.Қ., Утубаев Ж.Р.
ҮҢІРЕК ҒИБАДАТХАНАСЫНА ЖҮРГІЗІЛГЕН АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ АЛҒАШҚЫ ҚОРТЫНДЫЛАРЫ............327
Құдайбергенұлы Б., Кабдушев Б.Ж., Қозыбаева М.М.
ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ҚАЛАСЫ............337
Құрманалиева А.Д., Хумархан Ж.
ӘЛЕУМЕТТІК ТОП ҰҒЫМЫ АЯСЫНДА ДІНИ ЖАМАҒАТТАРДЫҢ ПАЙДА БОЛУЫ МӘСЕЛЕСІ............352
Мұқаметханұлы Н., Бейсенбаев О.
COVID-19 ПАНДЕМИЯСЫ ЖАҒДАЙЫНДА «БІР БЕЛДЕУ – БІР ЖОЛ» ИНИЦИАТИВАСЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ СЫН-ҚАТЕРІ............368
Мұхатова О.
ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТАР ТАРИХЫНЫҢ ПОСТКЕҢЕСТІК КЕЗЕҢДЕ ЗЕРТТЕЛУІ (1992-2019 жж.)............378
Өмірбекова Ж.
ЕУРАЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІНІҢ ЭТНОЭКОЛОГИЯЛЫҚ ДӘСТҮРЛЕРІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ АЛҒЫШАРТТАРЫ............390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х.
XIX ҒАСЫРДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚ КӨТЕРІЛІСТЕРІНІҢ ЖЕТЕКШІЛЕРІ (ресейлік мерзімді баспасөз материалдары бойынша)............402
Сарыбаев М., Диканбаева А.
ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ҚАЗАҚ-ФРАНЦУЗ ҚАТЫНАСТАРЫНДАҒЫ МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ БІЛІМ САЛАСЫ............411
Султангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К.
ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАН ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖАДЫ: ҚАҺАРМАНДАР МЕН ІШКІ МӘНДЕРДІ ІЗДЕУ............420
Толамисов А.Ғ., Айдынбекұлы А.
ПАТРИОТИЗМ МӘСЕЛЕСІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ............429
Тоқтабай А.У.
ҒҰНДАРДЫҢ АТТЫ ӘСКЕРЛЕРІ............439
Тоқтабай А.У.
ҚАЗАҚТЫҢ АЛҒАШҚЫ КӘСІПҚОЙ ЭТНОГРАФТАРЫНЫҢ БІРІ ҚҰСАЙЫН ТӘКЕЖАНҰЛЫ............452
Тоқтабай А.У., Карамендина М.Ө.
ТАШКЕНТ ҚАЛАСЫНДАҒЫ МАЛ ПІРЛЕРІНЕ ҚАТЫСТЫ ҒҰРЫПТЫҚ ЕСКЕРТКІШТЕР (ЗЕҢГІ БАБА, ШОПАН АТА МАЗАРЛАРЫ)............460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А.
ҚАЗАҚ ДВОРЯНДЫҒЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ: XIX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӨЗГЕРІСТЕР ТУРАЛЫ............472
Уалтаева А.С., Бидахметова Ш.Б.
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭТНОСАРАЛЫҚ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ МЕХАНИЗМДЕРДІ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ............483
Уалтаева А.С., Пернекулова М.
ЭТНОСАРАЛЫҚ ТӨЗІМДІЛІКТІ НЫҒАЙТУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНЫҢ РӨЛІ............492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А.
ӨТКЕН ҒАЛАМДЫҚ ПАНДЕМИЯҒА ШОЛУ: ИНФЕКЦИЯЛАР ЖӘНЕ ТАРИХИ ҮДЕРІСТІҢ ЖАЛПЫ БАРЫСЫ............502
Уралбаева Ж.
Г.А. КУШАЕВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАН АРХЕОЛОГИЯСЫ (Г.А. Кушаевтың 95 жылдығына арналған)............515

Шалғынбай Ж.
КЕҢЕС ДӘУІРІНЕ ДЕЙІНГІҚАЗАҚ КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ БАСЫЛЫМДАРЫ……….......................................…..…523
Шалекенов М.У.
ОРТАҒАСЫРДАҒЫ БАЛАСАҒҰН ЭТИМОЛОГИЯСЫ…...................................………..……...................................536
Шапиева Г.
ҚЫТАЙДАҒЫ МИГРАЦИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (XX ғ. аяғы – XXI ғ. басы)…………………..….548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур
КАСПИЙ ТЕҢІЗІНІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІН АЙҚЫНДАУ: ТАРИХ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢ…………..........560
Шілдебай С.Қ.
ҚАЗАҚ АКСР ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫНАН……………………….........……583

СОДЕРЖАНИЕ

Абдилдабекова А.М., Телеуова Э.Т., Кабдолдина К.К.
ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕТРОПОЛИИ И КОЛОНИИ В КОНТЕКСТЕ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ………...………..……..…5
Абылхожин Ж.Б.
РАБОЧАЯ СИЛА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ………..................................…..………..……..18
Абылхожин Ж.Б., Крупко И.В.
ДИАЛЕКТИКА ИСТОРИЧЕСКОЙ ПАМЯТИ В ЭПОХУ АРХЕОМОДЕРНА...………..…..…......................................31
Айтказина М.М., Шамшиева Г.С.
ВОЕННОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕТЕРАНОВ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ ....………..….…..…40
Алгожаева Н.С., Шашаев А.К., Зикирбаева В.С.
ИСТОЧНИКОВЕДЧЕСКАЯ ЗНАЧЕНИЕ ФОТОМАТЕРИАЛОВ В КОЛЛЕКЦИЯХ МУЗЕЕВ……….......................…51
Арепова А.Д.
ТЕРРИТОРИЯ РАССЕЛЕНИЯ ПЛЕМЕН И РОДОВ СРЕДНЕГО ЖУЗА В ТРУДАХ М.МУКАНОВА ……….............62
Ахметжанова А.Т.
ИЗ ИСТОРИИ ЖЕНСКОГО ДВИЖЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ……………………………….……………………....71
Алимбаев К.С.
РЕЛИГИОЗНЫЕ ВОЗЗРЕНИЯ ЭЛИТЫ И МАССЫ КОЧЕВНИКОВ К ЭПОХУ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА (по трудам Ибн Рузбихана и Мухаммада Аваза)…………………………..………………………………….……....81
Аминов Т.М.
ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ СТАЛЬНЫХ МАГИСТРАЛЕЙ КАЗАХСТАНА (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)………………………………….…………………….……...……..91
Амиржанова Н.С.
ИСТОРИЯ КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ НА ОСНОВЕ ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКИ: НАПИСАНИЕ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛОВ (1929-1940 гг.)…………………………………………………….……………112
Ашим Б.А.
МЕЧЕТИ КУЛЬТОВО-ЖИЛИЩНЫХ КОМПЛЕКСОВ БЕСБАЙ И ИЗЕНАГАШ В ДОНЫЗТАУ ……….............….126
Джолдыбаева У.М., Козыбакова Ф.А.
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО КАЗАХСТАНА И СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ…………………….…………………………….……...……………..…..134
Жаппасов Ж.Е., Тасилова Н.А., Кулмесканова С.С.
КАЗАХСКО-РУССКИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ВРЕМЕНА ПРАВЛЕНИЯ ТАУЕКЕЛ ХАНА……………………………………………………….…………………………..146
Жуматов Д.С.
ВВЕДЕНИЕ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА В ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО: ПРОБЛЕМЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ……….………161
Закарья Р.
ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПО ОТНОШЕНИЮ К ИНОСТРАННЫМ ПОЛИТИЧЕСКИМ И ТРУДОВЫМ МИГРАНТАМВ ПЕРИОД 1920–1930 гг…………………………………………………...…169
Ибраева А.Г., Темирханова А.С.
ПОЛИТИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ШАГИ РОССИЙСКОЙ ВЛАСТИ В СЕВЕРНОМ РЕГИОНЕ КАЗАХСТАНА В XVIII ВЕКЕ (на основе материалов по истории г. Петропавловска)……………………….…..……..177
Ибраева А.Г., Темирханова А.С.
СОЦИАЛЬНО-ЭТНИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОРОДА ПЕТРОПАВЛОВСКА В XIX ВЕКЕ.………......................…191
Ибраева А.Г.,Темирханова А.С.
СЕВЕРНЫЙ КАЗАХСТАН В НАЧАЛЕ XX ВЕКА……………….……………………………………………..202
Ибраева А.Г., Темирханова А.С.
АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ КАЗАХСТАНА В СИСТЕМЕ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ (на примере Северного региона Казахстана в начале XX века)…………………………....…216
Ибраева Г., Темирханова А.С.
ВОПРОСЫ ИСТОРИОГРАФИИ СЕВЕРНОГО РЕГИОНА КАЗАХСТАНА……………………………………..........233
Иембекова М.О., Бюжеева Б.З.
КАЗАХСТАН-АЗЕРБАЙДЖАН: ПОТЕНЦИАЛ И СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ВЗАИМНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА ....…244
Кабдушев Б.Ж., Құдайбергенұлы Б.
Н. НУРМАКОВ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ПРОМЫШЛЕННОСТИ КАЗАХСТАНА В 1924-1929 гг.………............…258

Карибаев Б.Б., Нуртазина Н.Д.
ИСТОРИЧЕСКАЯ ФИГУРА КАЗАХСКОГО ХАНА АЗ-ДЖАНИБЕКА (на основе восточных нарративов и генеалогических мифов казахов)……………………..……………………………...………………...274
Калыбекова М.Ч.
НАКАЗАННЫЕ НАРОДЫ: ИЗ ИСТОРИИ ДЕПОРТАЦИИ НАРОДОВ В КАЗАХСТАН………...............................…295
Канагатова Н.
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫЙ КОНТЕКСТ ТЕКСТОВ НАРОДНЫХ И СОВРЕМЕННЫХ БЫТОВЫХ-ОБРЯДОВЫХ ПЕСЕН …….............................………..…..............................…312
Касенова А.Д., Курманкулов Ж., Суюндикова М.К., Утубаев Ж.Р.
ПЕРВОНАЧАЛЬНЫЕ ИТОГИ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ РАБОТ НА СВЯТИЛИЩЕ УНИРЕК ………………….......327
Құдайбергенұлы Б., Кабдушев Б. Ж., Козыбаева М.М.
ГОРОД ПАВЛОДАР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ………......................................….........…337
Курманалиева А.Д., Хумархан Ж.
ПРОБЛЕМА ВОЗНИКНОВЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ОБЩИН В КОНЦЕПЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ГРУПП………...352
Мукаметханулы Н., Бейсенбаев О.
ВЫЗОВЫ В РЕАЛИЗАЦИИ ИНИЦИАТИВЫ «ОДИН ПОЯС, ОДИН ПУТЬ» В УСЛОВИЯХ ПАНДЕМИИ COVID-19………………………………………………………………………….368
Мухатова О.
ИЗУЧЕНИЕ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНЫХ ДВИЖЕНИЙ В КАЗАХСКОЙ СТЕПИ В ПОСТСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1992-2019 гг.)………...…378
Омирбекова Ж.
ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИХ ТРАДИЦИЙ КОЧЕВНИКОВ ЕВРАЗИИ (по материалам российских исследователей XVIII в.)……….....................................…390
Садвокасова З.Т., Мухатова О.Х.
ПРЕДВОДИТЕЛИ НАРОДНЫХ ВОССТАНИЙ В КАЗАХСТАНЕ XIX ВЕКА…………………...............................…402
Сарыбаев М., Диканбаева А.
КАЗАХСТАНСКО-ФРАНЦУЗСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В СФЕРЕ КУЛЬТУРЫ И ОБРАЗОВАНИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ ………………………………………….……………..............411
Султангазы Г.Ж., Мукатаева Л.К.
ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА: ПОИСКИ ГЕРОЕВ И СМЫСЛОВ ………………………………………………………………………………………….....420
Толамисов А. Г., Айдынбекулы А.
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ПАТРИОТИЗМА ……………………………………………….....429
Токтабай А.У.
КОННИЦА ГУННОВ……………………………....…………………………..………………………...…......439
Токтабай А.У.
ОДИН ИЗ ПЕРВЫХ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КАЗАХСКИХ ЭТНОГРАФОВ К. ТАКЕЖАНУЛЫ………………………………………………………………………......452
Токтабай А.У., Карамендина М.О.
КУЛЬТОВЫЕ ПАМЯТНИКИ ТАШКЕНТА, СВЯЗАННЫЕ С ПОКРОВИТЕЛЯМИ ЖИВОТНЫХ……………......460
Тулешова У.Ж., Галимов Е.А.
ИССЛЕДОВАНИЕ КАЗАХСКОГО ДВОРЯНСТВА: О СОЦИАЛЬНОМ ПРЕОБРАЗОВАНИИ СТЕПИ В 19 ВЕКЕ ....……….……472
Уатаева А.С., Бидахметова Ш.Б.
ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН ………...........................………..…..…483
Уалтаева А.С., Пернекулова М.
РОЛЬ АССАМБЛЕИ НАРОДА КАЗАХСТАНА В УКРЕПЛЕНИИ МЕЖЭТНИЧЕСКОЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ…...492
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А.
ОБЗОР ПРОШЛЫХ МИРОВЫХ ПАНДЕМИЙ: ИНФЕКЦИИ И ОБЩИЙ ХОД ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА……………………...………...………………………………………………502
Уралбаева Ж.
Г.А. КУШАЕВ В АРХЕОЛОГИИ КАЗАХСТАНА (к 95-летию Г. А. Кушаева)...……...............................….……515
Шалгынбай Ж.
КАЗАХСКАЯ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА В ИЗДАНИЯХ ДОСОВЕТСКОГО ПЕРИОДА………........…523

Шалекенов М.У.
ЭТИМОЛОГИЯ СРЕДНЕВЕКОВОГО БАЛАСАГУНА………..………..….…536
Шапиева Г.
ОСОБЕННОСТИ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КИТАЕ (конец XX – начало XXI вв.)………………...…….548
Шаяхметов Н.У., Байшов Б.Б., Четин Нур
ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРАВОВОГО СТАТУСА КАСПИЙСКОГО МОРЯ:
ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ ………………………………………………………………..……………………….…...560
Шилдебай С.К.
ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ В КАЗАХСКОЙ АССР ………..............……583

CONTENTS

Abdildabekova A.M., Teleuova E.T., Kabdoldina К.К.
RELATIONS BETWEEN THE MOTHER COUNTRY AND THE COLONY IN THE CONTEXT
OF THE POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ……………..………..5
Abylkhozhin Zh.B.
LABOR FORCE OF THE INDUSTRIALIZATION...……………….................................18
Abylkhozhin Zh.B., Krupko I.V.
DIALECTICS OF HISTORICAL MEMORY IN THE AGE OF ARCHAEOMODERN...........…..31
Aytkazina M.M., Shamshieva G.S.
MILITARY HERITAGE OF THE GREAT PATRIOTIC WAR VETERANS......................…..40
Algojaeva N.S., Shashaev A.K., Zikirbaeva V.S.
SOURCE OF PHOTOGRAPHY IN MUSEUM COLLECTIONS …………………...51
Arepova A.D.
TERRITORY OF DISTRIBUTION OF MIDDLE ZHUZ’SNOMADIC TRIBES
IN THE WORKS OF M. MUKANOV...62
Ahmetzhanova A.T.
FROM THE HISTORY OF THE WOMEN'S MOVEMENT IN KAZAKHSTAN..71
Alimbayev K.C.
RELIGIOUS VIEWS OF THE ELITE AND THE MASS OF NOMADS IN THE ERA OF THE
KAZAKH KHANATE (based on the works of Ibn Ruzbihan and Muhammad Avaz)………………...............……………..81
Aminov T.M.
MAIN STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN’S
RAILWAY MAIN LINES (HISTORICAL ASPECT)..…..91
Amirzhanova N.S.
HISTORY OF KAZAKH WRITING BASED ON THE LATIN ALPHABET: THE WRITING
OF FOREIGN WORDS (1929-1940s)……………..………..........……..…..……….....112
Ashim B.A.
MOSQUES OF BESBAY AND IZENAGASH RELIGIOUS-RESIDENTIAL COMPLEXESIN DONYZTAU.................126
Dzholdybaeva U.M., Kozybakova F.A.
ENVIRONMENTAL COOPERATION BETWEEN KAZAKHSTAN AND CENTRAL ASIA
COUNTRIES IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION …………………….………………….....…..........…………134
Zhappasov Zh.E., Tasylova N.A., Kylmeskanova S.S.
KAZAKH-RUSSIAN DIPLOMATIC RELATIONS DURING THE REIGN
OF TAUKEL KHAN…………………………………………………...……………………..146
Zhumatov D.S.
INTEGRATION OF THE KAZAKH LANGUAGE IN OFFICE WORK:
PROBLEMS AND CONSEQUENCES………………..…...161
Zakarya R.
POLICY OF THE SOVIET UNION REGARDING FOREIGN POLITICAL AND LABOR MIGRANTS
IN THE PERIOD OF 1920-1930…………...…..………169
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S.
POLITICAL AND ECONOMIC STEPS OF THE RUSSIAN GOVERNMENT IN THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN XVIIICENTURY (Based on the materials of Petropavlovsk history)..177
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S.
SOCIO-ETHNIC SITUATION OF THE CITY OF PETROPAVLOVSK IN THE XIX CENTURY……………….......….191
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S.
NORTH KAZAKHSTAN AT THE BEGINNING OF THE XX CENTURY………….............…..202
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S.
ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ISSUES OF KAZAKHSTAN IN THE SOVIET SYSTEM
(on the example of the Northern region of Kazakhstan in the early twentieth century)…………………………….................216
Ibraeva A.G., Temirkhanova A.S.
HISTORICAL ISSUES OF RESEARCH OF THE NORTHERN REGION OF KAZAKHSTAN ……………...………......233
Iyembekova M.O., Buzheeva B.Z.
KAZAKHSTAN-AZERBAIJAN: POTENTIAL AND CURRENT STATEOF MUTUAL COOPERATION……………..244

Kabdushev B.Zh., Kudaibergenuly B.
N. NURMAKOV AND RESTORATION OF KAZAKHSTANI INDUSTRY IN 1924-1929……………………...……..258
Karibayev B.B., Nurtazina N.D.
HISTORICAL FIGURE OF KAZAKH KHAN AZ-JANIBEK (based on the eastern narratives
and genealogical myths of Kazakhs)…...............................……………..…274
Kalybekova M.Ch.
PUNISHED PEOPLES: FROM THE HISTORY OF DEPORTATION OF PEOPLES IN KAZAKHSTAN…………...…295
Канагтова N.
HISTORICAL AND CULTURAL CONTEXT OF TEXTS OF FOLK AND MODERN
HOUSEHOLD-RITUAL SONGS..312
Kasenova A.D., Kurmankulov Zh., SuyundikovaM.K., UtubayevZh.R.
INITIAL RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL WORK IN THE SANCTUARY OF UNIREK …...................................327
Kudaibergenuly B., Kabdushev B.Z., Kozybayeva M.M.
PAVLODAR IN THE YEARS OF THE GREAT PATRIOTIC WA …………..................…...….....................................…337
Kurmanaliyeva A.D., Khumarkhan Zh.
THE PROBLEM OF THE ESTABLISHMENT OF RELIGIOUS COMMUNITIES IN THE CONTEXT
OF THE CONCEPT OF SOCIAL GROUPS………………...…352
Mukametkhanuly N., Beisenbayev O.
CHALLENGES IN THE IMPLEMENTING OF «ONE BELT, ONE ROAD»
INITIATIVE IN THE CONTEXT OF THE COVID-19 PANDEMIC ………...................…………………………....…368
Mukhatova O.
STUDY OF THE HISTORY OF NATIONAL LIBERATION MOVEMENTS IN THE KAZAKH STEP
IN THE POST-SOVIET PERIOD (1992-2019)…………………………………......…..………….....................................378
Omirbekova Zh.
BASES OF FORMATION OF ETHNO-ECOLOGICAL TRADITIONS OF NOMADS OF EURASIA
(based on materials from Russian researchers of the eighteenth century)………………………………………….........390
Sadvokasova Z.T., Muhatova O.Kh.
THE LEADERS OF THE POPULAR UPRISINGS IN KAZAKHSTAN OF THE XIX CENTURY
(based on the materials of the Russian periodical press)..402
Sarybayev M., Dikanbayeva A.
KAZAKH - FRENCH RELATIONS IN THE FIELD OF CULTURE AND EDUCATION AT THE PRESENT STAGE...411
Sultangazy G.Zh., Mukataeva L.K.
HISTORICAL MEMORY IN THE CONDITIONS OF MODERN KAZAKHSTAN:
SEARCH FOR HEROES AND MEANINGS……………………………………………………………...…..……..420
TolamissovA.G., Aidynbekuly A.
THEORETICAL ASPECTS OF THE PROBLEM OF PATRIOTISM…………..……429
Toktabay A.U.
CAVALRY OF THE HUNS…………………..…………………439
Toktabay A.U.
ONE OF THE FIRST PROFESSIONAL KAZAKH ETHNOGRAPHERS K. TAKEZHANULY………..…......................452
Toktabay A.U., Karamendina M.O.
THE CULT MONUMENTS OF TASHKENT, ASSOCIATED WITH PROTECTORS OF ANIMALS
(SHRINES ZENGI BABA, SHOPAN ATA)...……………...….…460
Tuleshova U., Galimov Y.
RESEARCHING THE KAZAKH NOBILITY: ABOUT SOCIAL CHANGES IN THE
19TH CENTURY STEPPE…………………..............………...472
Ualtayeva A.S., Bidakhmetova Sh.B.
WAYS TO IMPROVE INSTITUTIONAL INTERETHNIC MECHANISMS IN THE REPUBLIC
OF KAZAKHSTAN……………………...……..483
Ualtayeva A.S., Pernekulova M.
STRENGTHENING INTERETHNIC TOLERANCE ……………..…492
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A.
OVERVIEW OF THE PAST GLOBAL PANDEMICS: INFECTIONS AND THE OVERALL COURSE
OF THE HISTORICAL PROCESS.……...……..………...502

Uralbayeva Zh.
G.A. KUSHAEV IN ARCHEOLOGICAL SCIENCE OF KAZAKHSTAN (to G. A. Kushayev's 95 year)……….....……....515
Shalgynbay J.
KAZAKH ART LITERATURE IN PUBLIC PUBLICATIONS ………………...…523
Shalekenov M.U.
ETHYMOLOGY OF THE MEDIEVAL BALASAGUN ……………….............................……..536
Shapiyeva G.
FEATURES OF MIGRATION PROCESSES IN CHINA (late XX–early XXIcenturies)………...............................……....548
Shayakhmetov N., Baishov B., Çetin Nur
DETERMINATION OF THE LEGAL STATUS OF THE CASPIAN SEA:
HISTORY AND MODERNITY ………………………………………...560
Shildebay S.
FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE HEALTHCARE
SYSTEM IN THE KAZAKH ASSR.…………………………………...583

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2020. 2(22)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2020.
Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: https://edu.e-history.kz

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй